

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi'ne bağlı Doęu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politięi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yordam Kitap tarafından yayımlanmış eserleri şunlardır:

- *Marx'ın Deęeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik* (2002; Türkçesi: 2006)
- *Marx'ın Kapital'i* (Ben Fine ile birlikte, 2003; Türkçesi: 2008)
- *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* (Hazırlayan, 2003; Türkçesi: 2006)
- *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Deborah Johnston ile birlikte, 2005; Türkçesi: 2008).
- *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi* (2021; Türkçesi: 2023)

Eserin orijinal adı:
Anti-Capitalism:
A Marxist Introduction
(2003, Pluto Press, London)

Eserin Ekim 2023 tarihli Türkçe 2. basımında çeviri Cem Erođul tarafından gözden geçirilmiş, metnin son okumasını ise Cansu Varol Karkın üstlenmiştir.

KAPİTALİZME REDDİYE

Marksist Bir Giriş

Hazırlayan

Alfredo Saad-Filho

İngilizceden Çevirenler:

Emel Kahraman, Şükrü Alpagut, Aslı Zengin,
Cihan Gerçek, Defne Orhun, Erkal Ünal, Hasan Böğün
(Çevirmen adları makale sonlarında ayrıca belirtilmiştir)

Yordam Kitap: 8 • Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş • Alfredo Saad-Filho

ISBN 978-9944-568-88-3 • *Kitap Editörleri:* Ali Gündođan – Erdem Günaçan

Düzeltilme: Mehmet Tayak • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç

Birinci Basım: Ocak 2007 • *İkinci Basım:* Ekim 2023

Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

© Alfredo Saad-Filho – Pluto Press 2003 © Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

KAPİTALİZME REDDİYE
Marksist Bir Giriş

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ <i>Alfredo Saad-Filho</i>	11
I. KISIM	
SERMAYE, SÖMÜRÜ VE ÇATIŞMA	39
1. BÖLÜM: DEĞER, SERMAYE VE SÖMÜRÜ <i>Alfredo Saad-Filho</i>	41
2. BÖLÜM: HER EMEK DEĞER YARATIR MI? <i>Simon Mohun</i>	58
3. BÖLÜM: KAPİTALİST EKONOMİLERDE PARA OLARAK PARA VE SERMAYE OLARAK PARA <i>Costas Lapavitsas</i>	77
4. BÖLÜM: KAPİTALİST REKABET VE KÂRIN BÖLÜŞÜMÜ <i>Diego Guerrero</i>	93
5. BÖLÜM: REKABET HALİNDEKİ EMEK PİYASALARI <i>Ben Fine</i>	102
6. BÖLÜM: SINIF MÜCADELESİ OLARAK TEKNOLOJİK DEĞİŞİM <i>Les Levidow</i> ..	116
7. BÖLÜM: KAPİTALİZM, DOĞA VE SINIF MÜCADELESİ <i>Paul Burkett</i>	131
II. KISIM	
KÜRESEL KAPİTALİZM	145
8. BÖLÜM: KAPİTALİZMİN TARİHİ <i>Michael Perelman</i>	147
9. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME VE DEVLET: SERMAYENİN İKTİDARI NEREDE? <i>Ellen Meiksins Wood</i>	157
10. BÖLÜM: FİNANS SERMAYESİ VE SANAYİ SERMAYESİ: YENİ BİR SINIF KOALİSYONU <i>Suzanne de Brunhoff</i>	175
11. BÖLÜM: SAVAŞ, BARIŞ VE KAPİTALİZM: KAPİTALİZM BARIŞ HABERCİSİ Mİ, YOKSA DÜNYA BARIŞINA EN BÜYÜK TEHDİT Mİ? <i>Christopher Cramer</i>	187
12. BÖLÜM: ÜÇÜNCÜ DÜNYA KAPİTALİZMİNİ ANLAMAK <i>Elizabeth Dore</i>	202
13. BÖLÜM: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE BORÇLARI VE KÜRESELLEŞME <i>John Weeks</i>	216
14. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME VE SOVYET ÜRETİM BİÇİMİNİN SERMAYE KAPSAMINA ALINMASI <i>Simon Clarke</i>	229

III. KISIM

KRİZ VE KAPİTALİZMİN AŞILMASI	243
15. BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİMİ VE KRİZ <i>Paul Zarembka</i>	245
16. BÖLÜM: MARKSİST KRİZ TEORİSİ VE SAVAŞ SONRASI ABD EKONOMİSİ <i>Fred Moseley</i>	257
17. BÖLÜM: SINIF MÜCADELESİ NEREDE? <i>John Holloway</i>	272
18. BÖLÜM: KAPİTALİZMİ AŞMAK: MARX'IN TARİFİNİN YETERLİLİĞİ <i>Michael Lebowitz</i>	285
19. BÖLÜM: ÖZGÜR VE BİRLEŞİK BİREYLERİN TOPLUMUNA DOĞRU: KOMÜNİZM <i>Paresh Chattopadhyay</i>	299
KAYNAKÇA VE İLERİ OKUMA ÖNERİLERİ	311
KATKIDA BULUNANLAR	313
DİZİN	316

TEŞEKKÜR

Yardıı ve destekleri için Andrew Brown, Sebastian Budgen, Ben Fine, John Holloway, Costas Lapavitsas, Simon Mohun, Pilgrim Tucker ve Ellen Meiksins Wood'a minnettarım. Pluto Press'ten Anne Beech'e de bu projenin kitaplaşma sürecini mükemmelce çekip çevirmesinden dolayı özel teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ¹

Alfredo Saad-Filho

Köhne ulusal sanayiler yıkılmıştır. Bunların yerini kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım sorunu hâline gelen yeni sanayiler, artık yerli ham maddeleri değil de en uzak yerlerden getirilen ham maddeleri işleyen ve ürünleri yalnızca ülke içinde değil, aynı zamanda bütün kıtalarda tüketilen sanayiler almaktadır. Ülke içinde üretilen malların karşılayabildiği eski ihtiyaçların yerini uzak ülke ve iklimlerin ürünlerini zorunlu kılan yeni ihtiyaçların aldığı görülmektedir ... Burjuvazi bütün üretim araçlarının hızla iyileşmesi, iletişimin son derece kolaylaşması sonunda bütün ulusları ... uygarlığın bağrına çekiyor ... Burjuvazi bütün ulusları yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemek zorunda bırakıyor; bütün ulusları kendisinin uygarlık dediği şeyi kabullenmek, yani burjuva olmak zorunda bırakıyor. Açıkçası burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratıyor.²

KAPİTALİZM VE ANTİKAPİTALİZM

Komünist Manifesto bugün 1848'de olduğundan daha geçerli görünüyor. 19. yüzyıl kapitalizminin kilit niteliğindeki özellikleri kolayca ayırt edilebiliyor ve bunlar 21. yüzyılın başlarında daha da gelişmiş durumda: Ticaretin, üretimin ve finansın uluslararasılaşması, ulusötesi şirketlerin (UÖŞ) büyümesi, iletişim devrimi, Batı kültürünün ve tüketim alışkanlıklarının yayılması gibi özellikler bunlar.

1 Yararlı yorumları ve önerileri için Ben Fine ve Mike Lebowitz'e müteşekkirim.

2 Marx ve Engels (1998, s.13-14).

Çağımızın başka özellikleri de *Manifesto*'da bulunabilir. 21. yüzyılın başında güçlü uluslar dünyayı hâlâ siyasi, ekonomik ve askeri yollarla yönetiyor ve görenekleri neoliberalizmin bugünkü misyonerleri tarafından şevkle telkin ediliyor. Tanrı, Britanya sermayesi ve Kraliyet Donanması'nın oluşturduğu Viktorya dönemi emperyalizmine ait kutsal teslisten [üçlüden] kuvvet alan atalarının ayak izlerini takip ediyorlar. Bugünkü evanjelistler insan hakları ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına sahte bir bağlılık gösteriyorlar. İmanları ise başka bir yerde, telif hakkının yazılı olduğu kutsal kitabelerde ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) tüzüğünde saklı. Dünyanın her köşesine seyahat ediyorlar, ismi meçhul beş yıldızlı otellerde çektikleri muazzam cefaya rağmen, bıkip usanmadan Wall Street ve ABD hükümetine itaati telkin ediyorlar. "Hayır"ı asla cevaptan saymıyorlar. Yerli halkların gösterdiği inat; cahillik ya da yolsuzluk diye açıklanarak baştan savılır önce, sonra da alay edilir bu inatla. Gelgelelim, peygamber sabrının da bir sonu var. En sonunda ekonomik, diplomatik ve başka baskı biçimleri gerekli hale gelebilir. Bunların yetmediği durumlarda ise, Beyaz Saray, teslimetmek maksadıyla düşmanı bombalamak zorunda kalabilir. Böylece bir ülke daha McDonalds için güvenli hale gelir.

Hızlı arabalarımıza, cep telefonlarımıza ve internete rağmen dünya son yüz elli yılda yine de tanınmayacak kadar değişmiş görünmüyor. Ne var ki, Marx çağdaş kapitalizmi anlamada önemli bir yaklaşım sunmuş olsa da, komünizmin insanlığın geleceği olduğu iddiasına ne olacak? Sovyet blokunun çöküşü, Çin'deki ekonomik reformlar ve dünya çapındaki sol örgütlerin parçalanarak çökmeleeri Marx'ın hatalı olduğunu göstermiyor mu?

Elinizdeki kitaba katkıda bulunanlar bu konuda farklı düşünmeyi tercih ediyorlar. *Kapitalizme Reddiye*, bir sistem olarak kapitalizme karşı yürüttüğümüz mücadeleyi güçlendirmek, çağdaş kapitalizmin yapısal özelliklerini ve temel açmazlarını açıklamak için derlendi. Birinci, ikinci ve üçüncü bölümler Marx'ın değer kuramının, çağdaş dünyayı, işçilerin sömürülmesini, şirket iktidarının kaynaklarını, aşırı tüketim ile yaygın yoksulluğun mide bulandırıcı uç örneklerini anlamada önemli bir kavrayış sağladığını gösteriyor.

Beşinci, onuncu ve on yedinci bölümler sınıfların var olduğunu ve sınıf mücadelesinin kelimenin gerçek anlamıyla capcanlı olduğunu iddia ediyor. Dördüncü ve altıncı bölüm teknik ilerlemelerin öncelikle daha ucuz, daha iyi ya da daha yararlı mallar üretme güdüsüyle değil, kâr sağlamaya ve toplumsal denetime ait zorunluluklarla ortaya çıktığını gösteriyor. Sekizinci bölüm, tarih boyunca kapitalizmin arkasında yer alan itici güçleri gözden geçiriyor ve yedinci bölüm kapitalizmin yeryüzünün ekolojik dengesine düşman olduğunu gösteriyor. Çevrenin sürdürülebilirliği çok uzun erimli kâr-zarar hesaplarını gerektirirken, kapitalizm kısa vadeli rasyonelliğe [mantığa] ve kârın azamileştirilmesine dayanır. *Bu gezegende insan hayatının sürebilmesini sağlayabilmek için bu toplumsal sisteme karşı durmak gerekiyor.*

Dokuzuncu ve on altıncı bölümler çağdaş düşüncenin pek rağbet edilen klişelerine meydan okuyor: Kapitalizm demokrasinin, dünya barışının, uluslar arasındaki ve ulus içindeki eşitliğin gelişmesine yardımcı olmaktadır; alınan her borç ödenmelidir; küreselleşme kaçınılmazdır ve kesinlikle olumludur; ulusal devletler güçsüzdür; ekonomik krizler bertaraf edilebilir; gibi klişeler bunlardan bazılarıdır. On sekizinci ve on dokuzuncu bölümlerde kapitalizmin sürdürülemez olduğu ve sürmesinin de arzu edilemeyeceği öne sürülüyor. Bize göre komünizmin geçerliliği sadece maddi esaslarda değil, özellikle de insani temelde kanıtlanıyor. İddia ettiklerimizin çoğu aşikâr olmalı. Fakat gün gibi ortada olan şeyler, çoğunluğun gözünde de açık hale gelene kadar tekrar tekrar gösterilmeli.

Bu kitap, aynı zamanda, çağdaş kapitalizme getirilen eleştirilene düşünmeden verilen tepkilere, “Başka Alternatif Yok” (BAY) (*There is no alternative, TINA*) gibi basmakalıp bir şiarı meydan okuyor. BAY’ın en önemli yandaşları arasında açgözlü serbest piyasacılar, “Üçüncü Yol”un erken bunamış felsefecileri, kendilerini kandıran iktisatçılar, fırsatçı siyasetçiler, yozlaşmış bürokratlar, müflis gazeteciler ve bunların çaresizlikten gözü dönmüş diğer yol arkadaşları var. Bu kişiler insanların genetik yönden açgözlü olmaya programlandığını, kapitalizmin bir doğa kanunu olduğunu, çokuluslu sermayenin genellikle haklı olduğunu, işler yanlış gittiğinde ise

müdahaleci olmayan bir düzenlemenin mümkün olduğunu iddia ediyorlar. Kapitalist toplumların, tarihsel olarak yeni olsalar dahi, sonsuza dek süreceğini ve zafer kazanması, hem kaçınılmaz hem de herkesin yararına olduğu için piyasayı bağrımıza basmamız gerektiğini savunuyorlar. Köşeyi döner dönmez hayat standartlarında muazzam gelişmelerin bizi beklediğine, bunun için kemerleri birazcık daha sıkmamızın kâfi olacağına teminat veriyorlar.

Böyle aldatmacalar, son yirmi yılda hayatın pek çok alanının gittikçe piyasalaşmasını meşrulaştırmaya yaradı. Zengin ülkelerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan sosyal güvenlik ağlarına yapılan saldırılarla gerçekleşti bu. Milyonlarca işçiye düşük ücretli ve güvencesiz işler dayatıldı, kamu hizmetlerinde kesintiye gidildi, gelirin ve zenginliğin paylaşımı yoksulların aleyhine olacak şekilde değiştirildi. Yoksul ülkelerde ulusal kalkınma stratejileri hemen hemen her yerde çöktü. Washington'un güdümünde, geliştiği söylenen dünya çapında, nahoş bir "uyum devri" yaşandı. Bu ülkelerde IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı'nın gözetimindeki neoliberal politika despotluğunun yanı sıra, fahiş miktardaki dış borçlar, düşük beklentileri ve politikalara mutabakatı dayatıyor. Son deneyimler, neoliberalizmin yoksulların başarılarını, hayatlarını ve umutlarını her yerde ayaklar altına aldığını ve bunun genellikle yıkıcı sonuçlar doğurduğunu bol bol gösteriyor (aşağıya bakınız).³

Sık sık tekrar edilen, tarihin bittiği ya da daha kesin bir ifade ile, önemli toplumsal ve siyasal değişimlerin yaşanmasının artık mümkün olmadığı iddiasına rağmen, küreselleşme neoliberal proje, üstesinden gelmesi kolay olmayan zorluklarla karşılaşılıyor. Artan ulusal gelire rağmen ücretlerin düşmesi nedeniyle ABD'de, yüksek işsizlik oranı ve değişmeyen hayat standartlarının tetiklediği fukurdama noktasındaki toplumsal çatışmalar nedeniyle Batı Avrupa'da ve Japonya'da meşruluk sorunları yaşandı. Neoliberal proje, eski Sovyet blokundaki toplumsal ve ekonomik çöküşle, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'da tekrar eden mali krizler ve ödemeler

3 Yoksul ülkelerde IMF politikalarına karşı direniş, World Development Movement (Dünya Kalkınma Hareketi) (2000) raporlarında belgelendi.

dengeinde yaşanan krizlerle uğraşmak ve Sahraaltı Afrika'sındaki ekonomik ve siyasi erimeyi de örtbas etmek zorunda kaldı. Bunlara ilaveten, dünyanın bir tarafından öte tarafına sürekli açılan savaşlarla ve eşi görülmemiş terörist faaliyetlerle yüz yüze geldi. Son olarak, neoliberal küreselleşme her yerde derin bir hayal kırıklığı ile karşılaşmakla kalmadı, özellikle de Arjantin, Ekvador, Endonezya, Meksika, İşgal Altındaki Topraklar ve Güney Kore'de güçlü protesto ve kitlesel direnişlerle de karşı karşıya kaldı.

Bu bağlamda, son dönemdeki “küreselleşme karşıtı” ya da “antikapitalist” hareketler iki nedenle önem taşıyor. Birincisi, küresel bir kapsamları var ve daha önce birbirinden ayrı olarak devam eden kampanyaları birleştiriyorlar. Böylece kapitalizmin *sistemsel* niteliklerine dair soruları, bir kuşakta ilk defa ortaya koydular. İkincisi, çağdaş kapitalizmin berbat sicili üzerine güçlü bir ışık tuttular. Başlangıç aşamasında marjinalleştirilmiş olsalar dahi, Zapatista devriminin, Jübile 2000 kampanyasının ve Seattle'daki DTÖ toplantısını sekteye uğratan çatışmanın sonucu olarak bu hareketler öne çıktı. Yeni hareketler birkaç kıtada güçlü kitle gösterilerini birleştirdi; aralarında dünyayı genetiği değiştirilmiş ürünlerle zorla beslemeye niyetlenen ecza devlerinin de bulunduğu ulusötesi şirketlerin tekelci uygulamalarına ve şirketlere muhalefet ettiler. Patent yasalarına itiraz ettiler ve Shell, Nike gibi şirketlere karşı yapılan bojkotlara öncülük ederek, “şirket açgözlülüğü”nün başka biçimleriyle de çatıştılar. Bu hareketler, ayrıca, Myanmar'daki askeri diktatörlük gibi baskıcı rejimleri hedef aldı ve Zapatistalarla ve Brezilyalı topraksız köylülerle uluslararası bir dayanışma sergiledi.

Hızlı büyümelerine rağmen bu hareketler bölünmüş kaldı. Farklı örgütler, muhtelif yollarla birbirinden çok ayrı hedeflere ulaşmaya çalışıyor ve ara sıra birbiriyle çatışıyor. Ortak bir gündemin bulunmayışı, yerleşik kurumlara ve uygulamalara karşı çıkma kabiliyetlerine engel teşkil edebilir. Çevreci ve ırkçılık karşıtı hareketler, barış, kadın, gey, lezbiyen ve hayvan özgürleşmesi hareketleri, uluslararası dayanışma örgütleri, sendikalar ve sol partilerin aralarında bulunduğu bazı baskı grupları, kendi özerkliklerini gayretle savunuyor ve bazen bu durum, kendi tikel çıkarlarının, birbirleriyle

bütünleşmelerinin önüne geçmesine sebep oluyor. Bu sınırlayıcılıklara rağmen, siyasi olgunluk, örgütsel esneklik ve internetin yoğun kullanımı yeni hareketlerin genişlemesine olanak tanıdı. Üstelik bu hareketler, çoğu kez, STK'ları, sendikaları, siyasi partileri ve solda yer alan öteki kurumları kısıtlayan kuralların, alışkanlıkların ve göreneklerin ötesine geçebildiler. Son dönemdeki başarıları dünya çapında yaygın bir memnuniyetsizlik olduğunu ve alternatiflerin tartışılması için farklı seviyelerde verimli zeminlerin bulunduğunu gösterdi.

Küreselleşmeci neoliberal projeye ve onun yıkıcı sonuçlarına karşı çıkmaya devam etmek kaçınılmaz. Belki bundan da önemlisi, daha önce sendikalar ve solda yer alan siyasi partiler aracılığıyla yönetilen antikapitalist hassasiyetin, yeni ifade yolları bulmuş olması. Eğer durum buysa, söz konusu değişim siyasi manzarada önemli sonuçlar doğuracak.

11 EYLÜL VE SONRASI

Küreselleşmeci neoliberal projeye karşı giderek büyüyen muhalefet 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan trajik olaylarla geçici olarak frenlendi. ABD hükümeti bu terörist gaddarlığa karşı, hem yurt içinde hem yurt dışında milyonlarca insanı hedef alan, amaçları tam belirlenmemiş bir devlet terörizmi kampanyası başlattı. Söz konusu stratejinin en vurucu yönü, bir türlü ele geçmeyen (ama her zaman özenle seçilen) düşmanlara karşı yürütülen o “sürekli” savaştır. ABD'nin devlet terörizmi, var olan anlaşmazlıkları çözmeye yardım etmek yerine, dünya çapındaki devlet dışı terörizme, ABD'yi ve ABD vatandaşlarını hedef alması için yeni gerekçeler sağladı. Bize göre bütün terörizm biçimleri –devlet dışı, devlet destekli ya da devlet yönetiminde– gerici, iğrenç, yıkıcı ve canicedir ve kesinlikle kabul edilemez.

Sözde “teröre karşı savaş”, küreselleşmeci neoliberal gündemin ve ABD emperyalizminin açıkça birleşmesi ile kendine uygun mantığı buldu. Küresel elitler (Washington temelli “uluslararası topluluk”), uluslararası hukuku ABD dış politikasının çıkarlarına utanmadan

tabi kıldı. İster sözde insani nedenlerle isterse de “terörizm” adını verdikleri her ne ise onu ezme amacıyla olsun, dost olmayan rejimlere (“haydut devletler”) ya da toplumsal hareketlere (“terörist örgütler”) karşı sınırsız güç kullanmak üzere kendine ruhsat çıkardı.⁴

ABD'nin ezici askeri üstünlüğü, kendi zayıflığının az olacağından ve karşı tarafa verilen zararın eninde sonunda muhalefeti kıracağından emin olan hükümetine, dış düşmanlarını her nerede olursa olsun vurma imkânı veriyor. ABD ve ona kul olan devletlerin 1990 ve 1991'de Irak'a karşı başlattığı savaşlar ve daha sonra Afganistan, Bosna, Kosova, Filistin, Panama, Sierra Leone, Somali, Sudan ve başka yerlerde başlatılan askeri harekâtlar küresel elitlere [seçkinlere] önemli kazanımlar, bu arada da ticari çıkarları için emsalsiz güvenlik garantileri sağladı. Ama bu operasyonlar hesap edilemeyecek kadar zarara sebep oldu. Kurbanların daima koyu tenli ve yoksul oluşu gayet elverişliydi. Anlaşılamayan diller konuşuyor, daha az önem taşıyan tanrılara tapıyorlardı. Denetlenmesi hayli zor, oldukça belalı yerlerde yaşıyorlar, (paralarının ve mallarının aksine, kendileri) dışarıda pek hoş karşılanmadıklarından, buralardan çıkmalarına pek izin verilmiyordu. Eninde sonunda Batılı jeopolitik planlara uydukları sürece, kaderleri kimsenin pek de umurunda değildi açıkçası.

11 Eylül trajedisi, neoliberal küreselleşmeciliğin sınırlarını ortaya çıkardı. Washington'un siyasi ve ekonomik hâkimiyetinden duyulan hoşnutsuzluğun boyutu gözler önüne serildi, ticaretin ve mali serbestleştirmenin dünyanın en ivedi sorunlarını çözebileceği iddiası ağır bir darbe yedi. Saldırıları sonucunda benimsenen yayılcı ekonomik politikalar ve dünya çapında serbest bırakılan eşgüdümlü bir baskı dalgası, devletlerin küreselleşme güçleri karşısında güçsüz oldukları savını zayıflattı. Bu baskılar sadece medeni hakların kısıtlanmasını değil, sermaye akışına ve mülkiyet haklarının kısıtlanmasına karşı, örneğin şarbon tehdidinin zirveye vardığı noktada ABD'deki eczacılık patentlerine yapıldığı gibi, sıkı denetimlerin yapılmasını da içeriyordu. Son olarak, çeşitli ülkelerde,

4 Bkz. German (2001, s. 126-127).

özellikle Birleşik Krallık'ta ve İtalya'da ve cesaret verici bir şekilde ABD'de, önemli savaş karşıtı hareketler gün yüzüne çıktı.

11 Eylül trajedisini izleyen günlerde, küresel elitler tüm muhalefet biçimleri karşısında silaha sarılma fırsatını yakaladı. Artan bir yabancı düşmanlığı ve ırkçılık dalgasının ortasında, bazı gazeteciler şirket karşıtı gösterilerin, Amerikan karşıtı olduğunu kudurmuşçasına haykırdı ve “teröre karşı savaş”a getirilen ilkesel itirazları aşağıladı. Atlantik'in her iki yakasında da, efendilerini memnun etmeye hevesli olan renkli politikacılar, yeni protesto hareketlerinin Usame Bin Ladin'le aynı hedefleri paylaştığını bile iddia etti.⁵

Bu gibi zorluklar, çağdaş kapitalizmin önemli niteliklerine ya da sonuçlarına karşı mücadele ederken, amaçları netleştirmeye ve hedefleri dikkatlice seçmeye duyulan ihtiyacı öne çıkarıyor. Hedeflerimiz net ve araçlarımız uygun değilse, amaçlarımıza ulaşmamız mümkün olmayacak. Bu da bize ve dünyaya pahalıya mal olacak.

Dört sorun, günümüz kapitalizminin analizinde, dolayısıyla da kapitalizmin alternatiflerini aramada önemli rol oynuyor: neoliberalizm, küreselleşme, şirket iktidarı ve demokrasi. Şimdi bunları teker teker ele alalım.

DÖRT ACİL SORUN

Neoliberalizm

Son yirmi yılda, tarihte ilk defa, dünya çapında tek bir ekonomik politikayı neoliberalizm kisvesi altında uygulamak için ortak bir çaba sarf edildi. IMF, Dünya Bankası, ABD Hazine Bakanlığı ve son zamanlarda da Avrupa Merkez Bankası (AMB), neoliberalizmi güçlü bir şekilde savundu ve tüm ülkelere emirlerine riayet etmelerini şiddetle salık verdi. Bu çabalarında egemen medyanın, saygın entelektüellerin, bankerlerin, sanayicilerin, toprak sahiplerinin, spekülâtörlerin ve yerkürenin her köşesinde kâr için yarışan fırsatçıların desteğini aldılar.

5 “G7 activists no better than Bin Laden” (*London Evening Standard*, 5 Kasım, 2001). Başkalarının yanı sıra, rivayete göre, ABD Temsilciler Meclisi üyesi Don Young, ABD Ticaret temsilcisi Robert Zoellick ve İtalyan Başbakanı Berlusconi de benzer iddialarda bulundu (Karliner 2001).

Neoliberalizmin yayılışı birkaç sebebe bağlı. Birleşik Krallık, ABD ve öteki ülkelerde muhafazakâr siyasi güçlerin yükselişi; hem geleneksel biçimindeki hem de yeni kurumsalcılık yoluyla anayolcu iktisat kuramının yükselen etkisi, bu sebeplerden bazılarıdır.⁶ Neoliberalizmin ilerleyişi, zengin ülkelerdeki Keynesçiliğin hissedilir derecedeki başarısızlığı, yoksul ülkelerdeki kalkınmacılığın ve Sovyet blokunun çöküşü ile kolaylaştı. Son olarak da ABD hükümeti, neoliberal politikaları her yerde desteklemeleri için IMF'ye, Dünya Bankası'na, BM'ye ve DTÖ'ye ağır biçimde yükledi. Bu örgütlerden gelen baskılar, yabancı hükümetlerin politikalarında reformların yürürlüğe konulmasını sağlayacak araçlar olarak yardım, borç desteği ve yabancı yatırımın daha fazla kullanılmasına yol açtı.

Neoliberal politikalar üç öncüle dayanır. Birincisi, piyasalar ve devlet arasındaki ayrılık. Neoliberalizm, devletin ve piyasanın birbirinden ayrı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan kurumlar olduğunu varsayar. Bu varsayımına göre birinin genişlemesi ötekisinin gerilemesi pahasına gerçekleşir. İkincisi, piyasaların verimli, devletlerinse müsrif ve ekonomik açıdan verimsiz olduğunu iddia eder. Üçüncüsü, devlet müdahalesinin sistematik ekonomik sorunlar yarattığını, özellikle de kaynakların yanlış tahsis edilmesi, rantiyecilik ve teknolojik gerilik gibi sonuçlar doğurduğunu savunur.

Bahsettiğimiz bu öncüller, bazı iktisadi politikaların “doğal olarak” arzu edilir olduğunu ima ediyor. Bunlar arasında birinci sırada, özelleştirme ve ekonomik faaliyetlerin serbest bırakılması yoluyla, “serbest piyasalar”ı kurumsallaştırmak üzere devleti arka plana itmek var. İkinci sırada, enflasyonu kontrol etmek ve devlet müdahalesinin kapsamını sınırlamak amacıyla vergi reformları ve masraflarını kısma gibi sıkı mali politikalar ve para politikaları var. Üçüncü sırada, karşılaştırmalı üstünlüğe uygun olarak uzmanlaşmayı teşvik etmek, ihracatı canlandırmak ve iç piyasadaki rekabeti artırmak amacıyla ithalatın serbestleştirilmesi ve döviz kurunda devalüasyon var. Dördüncü sırada, yabancı sermayeyi çekmek, iç piyasadaki tüketim ve yatırım kapasitesini artırmak amacıyla sermaye akışının ser-

6 Bkz. Fine, Lapavitsas ve Pincus (2001).

bestleştirilmesi var. Beşincisi, tasarrufları ve yatırımın getiri oranını yükseltmek amacıyla yerli mali sistemin serbestleştirilmesi. Altıncısı, istihdam seviyesini yükseltmek amacıyla emek piyasasının esnekliği. Yedincisi, mülkiyet hakları yaratmak ya da bu hakları korumak amacıyla yasaların gözden geçirilmesi. Sekizinci sırada ise, özgürlüğü ve insan haklarını korumak için değil, devlet iktidarını sulandırmak ve çoğunluğun ekonomik politikaları etkileyebilme olanağını kısmak için siyasi demokrasi yer alıyor.

Bu politikaların sadece istisnai durumlarda başarılı olduğu yıllar boyunca apaçık görüldü. Son yirmi yıllık ekonomik performans, genellikle önceki (Keynesçi) dönemin gerisine düşen büyüme oranlarıyla, hem zengin hem de yoksul ülkelerde ümit kırıcı oldu. Yoksulluk seviyeleri kayda değer oranlarda düşmedi, hatta hiç düşmedi; ülke dâhilindeki ve ülkeler arasındaki eşitsizlik önemli ölçüde arttı; büyük sermaye akışları para krizleri ile el ele yürüdü ve eski Sovyet blokunda bayram havasında başlatılan ekonomik dönüşüm, (en azından çoğunluk için) tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Neoliberaler, dur durak bilmeden, bu felaketlerin daha fazla reform ihtiyacına işaret ettiğini söylüyorlar. Oysa zengin ülkelerde olduğu kadar yoksul ülkelerdeki berbat ekonomik performanstan, asıl olarak neoliberal reformların sorumlu olduğu sonucuna varmak aynı derecede mantıklı, hatta daha makul olur.

Yukarıda vardığımız sonuç beş kuramsal savla pekişiyor.⁷ İlk olarak, neoliberal reformlar piyasa güçlerinin sözde yararlarına dayanarak takatsiz hastadan sağlıklı alternatifler yaratmasını isterken, bir yandan da, çok sayıda işi ve toptan bir şekilde “verimsiz” sayılan sanayilerin tamamını yok eden politikalar uyguluyor. Bu strateji nadiren işliyor. Geleneksel sanayilerin yok edilmesinin yarattığı yıkıcı etki, yeni sanayilerin hızlı büyümesi ile telafi edilmiyor genellikle. Bu durum da yapısal işsizliğe, artan yoksulluğa, marjinalleşmeye ve sorunlu ülkelerde ödemeler dengesinin daha da sıkı bir şekilde zorlanmasına yol açıyor.

7 Bkz. Arestis ve Sawyer (1998), Fine ve Stoneman (1996). Bu pasajlarda, anılan kaynaklardan ve oradaki referanslardan faydalanılıyor.

İkincisi, piyasaya duyulan neoliberal inanç neoklasik iktisat kuramının en temel ilkeleriyle bile çelişiyor. Örneğin Lipsey ve Lancaster, yarım yüzyıl önce geliştirdikleri “ikinci en iyi analizleri”nde, bir ekonomi mükemmel rekabetçi idealden (tüm ekonomilerin yaptığı gibi) birkaç açıdan ayrılırsa, “eksiklik”lerden birinin kaldırılmasının onu daha verimli kılmayabileceğini göstermişlerdi. Dolayısıyla, anayolcu iktisat kuramı dahi, neoliberal reformların neden faydasız olmaktan bile beter olabileceğini açıklayabilir.

Üçüncüsü, piyasanın erdemli, devletinse müsrif, yozlaşmış ve verimsiz olduğu varsayımı tamamen yanlış. Bu hatalı ikilik, devletin sermaye adına müdahalesini (örneğin özelleştirmeyi ve sendikal hakların budanmasını, kapitalist suistimali, tüketicinin “yolunmasını” ve işgücünün daha da sömürülmesini kolaylaştırır) haklı göstermek için kullanılır genelde. Oysa devletler ve piyasalar mükemmel değildir ve birbirinden ayrı tutulamazlar. Devletler ve piyasalar, sınırları her zaman açık bir şekilde belirlenemeyen farklı türden birçok kurumu kapsar. Örneğin vergi gelirleri hizmeti, mali hizmetleri düzenleyici ajanslar, muhasebe ve müşavirlik firmaları, devlet bankaları ve özel bankalar birbirine ayrılmaz şekilde bağlıdır. Fakat ilişkilerinin kesin niteliği, ister istemez, o sırada içinde buldukları somut duruma bağlıdır.

Dördüncüsü, ekonomik politikalar normalde devlet ve piyasalar arasında yapılacak kesin bir tercihi içermez; daha ziyade, iki alanda yer alan kurumların arasındaki farklı etkileşim biçimlerinden oluşan seçenekleri içerir. Örneğin özelleştirme, devletin geri çekilmesi anlamına gelmeyebileceği gibi artan bir verimlilik anlamına da gelmeyebilir. Sonuç firmaya, firmanın üretimine, yönetimine ve stratejisine, özelleştirmenin biçimine, düzenleyici çerçeveye, rekabetin gücüne ve biçimine ve başka etmenlere bağlıdır.

Beşincisi, gelişmiş piyasalar *ancak* devlet müdahalesi ile vücut bulur. Devlet, piyasa işlemleri için gerekli kurumsal ve düzenleyici çerçeveyi kurar. Mülkiyet hakları ve kanunların yürürlüğe konması da söz konusu çerçeveye dâhildir. Altyapının kurulmasını düzenler; sağlıklı, eğitilmiş ve esnek bir işgücünün varlığını sağlama alır ve toplumsal çatışmaları denetler. Devlet, mesleki nitelikleri ve muhasebe teamül-

lerini düzenler; piyasaların gelişimini, firmaların performansını ve istihdam örüntülerini etkileyen bir vergi tahsili, transfer ve harcama sistemi geliştirir. Kapitalist ekonomiler devlet kurumlarına ister istemez ve fazlasıyla bel bağladıklarından, devlet müdahalesinin derecesini ölçmeye yönelik çabalar tek sözcükle boşunadır. *Aslında* önemli olan şey, her bir devlet politikası ile neyin kazanılıp neyin kaybedildiği ve bir amaca yönelik, eşgüdümlü politikaların uygulanmasıdır.

Piyasalara ve devletlere yönelik böylesi bir yaklaşım, devletin “şirketlerin ortak çıkarlarını koruyan bir kurul”⁸ ya da “esasinda kapitalist bir makine ... tüm kapitalistlerin ideal kolektif gövdesi olan bir kapitalist devlet”⁹ olduğunu söyleyen Marksist iddiayı yadsımıyor. Bunun sebeplerini anlamak zor değil. Birincisi, devlet hem gelenekler hem de yasalarla *yapısal olarak* kapitalizme adamıştır kendini; devlet kurumları piyasaların gelişmesine, ücretli istihdama ve kâr getiren faaliyetlere bağlanmış ve tarihsel olarak bunlar tarafından şekillendirilmiştir. İkincisi, devlet kurumlarında personel alımı ve politika öncelikleri, bu kurumların içinde ya da onlar aracılığı ile temsil edilen ve sermayenin hâkim olma eğilimi gösterdiği çıkar gruplarının ağır baskısı altındadır. Üçüncüsü, devletin yeniden üretimi ağırlıklı olarak sermayenin kaderine bağlıdır, çünkü devlet gelirleri işletmelerin kârlılığına ve istihdamın seviyesine yaslanır. Dördüncüsü, kapitalistlerin ekonomik ve siyasi gücü ile kültür, dil ve alışkanlıklar üzerindeki etkisi, özellikle demokratik toplumlarda karşı konulmaz niteliktedir. Oyların metalaştırılması, devletin medya üzerindeki denetimi, devlet memurlarının seçiminde açıkça ideolojik kıstasların uygulanması, Afrikalı kabile reislerinin ve Latin Amerikalı toprak sahiplerinin baskıcı taktikleriyle ilişkilendirilse de, açıkçası bunlar başka hiçbir yerde ABD’de oldukları kadar belirgin değildir.

Sonuç olarak, ekonomik politikalar ve bunların etkileri bağlama tabidir, aynı zamanda da, sermayenin ihtiyaçları tarafından yapılandırılır. Bir yandan, bazı politikaları destekleyen ya da onlara karşı ortaya çıkan baskılar *etkili olabilir* ve ardından gelen politika ter-

8 Marx ve Engels (1998, s. 12).

9 Engels (1998, s. 352).

cihleri çoğunluğun yaşam koşullarını önemli ölçüde *iyileştirebilir*. Öte yandan, bu olası başarıların sınırları vardır. Kapitalistler, “kabul edilemez” politikalarla karşılaştıklarında yatırım yapmayı, istihdam etmeyi, üretmeyi ve vergi ödemeyi reddedeceklerdir; borç ödemelerine bağlı krizleri tetikleyecek, hükümetlerin elini kolunu bağlayacak ve devleti felç edip işçileri rehin alacaklardır. Kendi iktidarlarını ve ayrıcalıklarını korumak için şiddete başvurmakta da tereddüt etmeyeceklerdir. Tarih, aralarında polisin ve silahlı kuvvetlerin de bulunduğu devlet kurumlarının çoğunun, parasal çıkarlar etrafında toplanacağını ve aşağıdan gelecek meydan okumalara karşı bu çıkarları korumaya çabalayacaklarını defalarca göstermiştir.

Küreselleşme

“Hiper-küreselleşme” neoliberalizmin uluslararası yüzüdür. 1990’lar boyunca analizciler ve uzmanlar, büyük bir tantanayla, teknoloji, iletişim, kültür, ideoloji, finans, üretim, göç ve çevre konularındaki gelişmelerin dünyayı tanınmayacak derecede değiştirdiğini iddia ettiler. Bu yüzeysel anlayıştan yola çıkan “hiper-küreselleşmeciler” küreselleşmenin, uluslararası kurumların yerli kurumlar üzerindeki üstünlüğünü, devletin küçülmesini, küresel piyasaların toplumsal hayat üzerinde amansız bir tahakküm kurmasını zorunlu kıldığını savunuyorlar.¹⁰

Neoliberalizmi savunanlar, hiper-küreselleşme taraftarı saldırısının ön cephesindeydiler. Pek çok neoliberal, yaklaşan dünya piyasasının, sınırların gerisine hapsedilen emek dışında, her şey için hayırlı olacağını ve kaçınılmazlığını ilan etti. Piyasaların, ulusal mevzuat ve müdahil uluslararası örgütler engeliyle karşılaşmadan hüküm sürmesi gerektiğini savundular. Daha da inanılmaz olan şeyse, politikaların *küresel* zorunluluklara boyun eğmesinin *ulusal* refah için elzem olduğunu iddia etmeleriydi.

Bir dizi eleştirel çalışma hiper-küreselleşmecî görüşlerin itibarını zedeledi. Bu çalışmalar, öncelikle, küresel bütünleşmenin,

¹⁰ Bu altbölümde Radice’in (2000) ve özellikle de Fine’in (2001) eleştirel araştırmalarından yararlanıyorum.

meşruiyet merkezi, siyasi ve ekonomik güç merkezi olmayı sürdüren ulusal devletlerin varlığını inkâr etmek bir yana, bu varlığa bel bağladığını gösterdi. Eleştirmenler, ulusötesi şirketlerin nüfuzunun artmasıyla, uluslararası sermayenin büyük miktarlarda akışıyla ve uluslararası sözleşmelerin ağırlığıyla, güçlü devletlerin, sararıp solmak yerine, özellikle kilit nitelikteki ticaret alanlarında yerli sermayelerinin rekabetçi konumunu iyileştirmek için, kendi gündemleri çerçevesinde, uluslararası bütünleşmeyi desteklediklerini savundular. İkincisi, küresel neoliberalizm, artan yoksulluk ve eşitsizlik, güçlü şirketlerin ve mali çıkarların yararına olacak şekilde demokrasinin ayarının bozulması ve sosyal devletin aşınması dâhil, istenmeyen sonuçlarla birlikte anılır oldu. Üçüncüsü, eleştirel literatürün iddiası, küreselleşmenin ne o kadar yeni ne de o kadar baskın olduğuydu. Benzer dönemler daha önce de yaşanmıştı, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan önce; küreselleşme gerçekte “küresel” değildi, çünkü büyük ölçüde gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım akışları ile sınırlanmıştı ve bu sınırlı alanda bile sermaye kendi isteği ile hareket etmekte “serbest” değildi; son olarak da, görünenin tam aksine, ticaret ve mali serbestleşmenin net makroekonomik etkisi genellikle çok azdı. Dördüncüsü, eleştirmenler, hiper-küreselleşmecilerin “küresel” piyasalar ile, kusursuz bilgilendirilmeyi ve bedelsiz sermaye hareketliliğini varsayan kuramsal bir mükemmel rekabet kurgusunu birbirine karıştırdıklarını iddia ettiler. Bu karışıklık, özel sermaye birikimini teşvik edecek şirket yanlısı politikalar ve saldırgan devlet müdahaleleri için ideolojik bir kılıf sağlıyordu.

Hiper-küreselleşmeye getirilen bu eleştiriler, birbiriyle uyumlu olabilecek ya da olmayabilecek üç siyasetin savunulmasıyla sonuçlandı. Bazıları “yerelleştirme”yi ya da yerel üretime ve değişime duyulan güvenin artması ile dünya ekonomisinin ademimerkezleştirilmesini savundu. Başkaları, sektör temelli ticaret ve sanayi politikalarının artan rolü ile sermaye akışı üzerindeki ulusal denetimler dâhil olmak üzere, politika üretme sürecinin demokratikleşmesi ihtiyacına vurgu yaptı. Yine başkaları da, küreselleşmenin olumlu yönlerini geliştirmek amacıyla “uluslararasılaştırma”nın ya da (BM,

IMF, Dünya Bankası, DTÖ, AB, AMB vb.) uluslararası kurumlarda reform ve güçlendirmenin peşine düştü.¹¹

Ne yazık ki bu alternatiflerin her biriyle ilgili ciddi sorunlar var. “Yerelleştirme”, çokuluslu şirketlerce temsil edilen büyük sermaye karşısında küçük sermayeyi destekliyor. Bu yaklaşım analitik açıdan yanıltıcı olabilir, çünkü büyük ve küçük firmalar arasındaki yakın ilişkiyi görmezden geliyor. Örneğin, küçük firmalar birçok halde büyük firmaların etrafında toplanır ve onlara parça ya da başka girdi temin eder, temizlik ve bakım hizmetleri sunarlar. Bu firmalar arasındaki ilişkiler öyle yakın olabilir ki, birbirinden “ayrılma”ları mümkün olmayabilir. Üstelik küçük firmalar mali açıdan çoğunlukla kırılgandır, teknik yenilik ya da başka yerde geliştirilen yeni teknolojilerin uyarlanması için gerekli kaynaklardan yoksundur, büyük piyasaların tedarikçiliğine soyunamazlar ve büyük firmalarla karşılaştırıldığında işgücüne genelde daha sert davranırlar. Son olarak, ulusötesi şirketlere gem vurmamak, ister istemez, gıda maddeleri, elektronik cihazlar, sanayi makineleri gibi önemli mallara erişimi dünya çapında azaltacaktır.

Sanayi politikalarını ilerici amaçlarla “kurtarmaya” çalışmak başarılı olabilir; gelgelelim, aldatıcı politikalar işe yaramaz, hatta ulaşmaya çalışılan amaçlara zararları bile dokunabilir. Nihayet, “uluslararasılaştırma” ütöpik bir öz taşıır. Uluslararası kurumların çoğu, küreselleşmeci neoliberal elitlerin avcunun içindedir ve bu denetimin onlardan alınabileceğini ummak gerçekçi değildir. Çoğu durumda, bu kurumların ilgası, gerek duyulduğunda da sıfırdan oluşturulacak alternatiflerle değiştirilmesi gerekir.

Hiper-küreselleşmeye yöneltilen eleştirilerin bu yetersizlikleri, küresel, ulusal ve yerel düzeylerin yanıltıcı bir şekilde karşı karşıya konmasından kaynaklanıyor genelde. Yukarıda sözü edilen piyasalar ve devletler arasındaki ayırım da, aynı durumu yansıtıyor. Genel bir ifadeyle, bu alanlar, birbirini dışlıyormuşçasına karşılaştırılmamalı, çünkü bunlar birbirlerini oluştururlar ve ancak aralarındaki ilişkilere bakıldığında kavranabilirler.

11 Benzer bir analiz için bkz. Callinicos (2001).